

بررسی میزان مصرف خودسرانه دارو در شهر اردبیل در سال 1401

محمد بهرامی¹، فیروز امانی²

1. دانشجوی کارشناسی علوم آزمایشگاهی، کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشکده پزشکی و پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، اردبیل، ایران.
2. دانشیار آمار زیستی، دانشکده پزشکی و پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، اردبیل، ایران.

چکیده

در سراسر جهان، مصرف داروها به عنوان یکی از اصلی‌ترین روش‌های درمانی و پیشگیری از بیماری‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. آمارها نشان می‌دهند که میزان مصرف خودسرانه دارو در جوامع مختلف جهان، به صورت گسترده‌ای رو به افزایش است. عوارض مصرف خودسرانه دارو در سطح جهانی نیز بسیار جدی و گاهاً غیر قابل بازگشت هستند. طی دهه‌های گذشته، در کشور ما نیز مشاهده شده است که مصرف دارو به صورت بی‌رویه و بی‌توجه به الگوهای صحیح، افزایش یافته است. با توجه به اینکه مطالعه جدید و مشابه برای بررسی میزان مصرف خودسرانه دارو در شهر اردبیل وجود ندارد، لذا این مطالعه طراحی گردید تا به بررسی و تعیین این امر در اردبیل بپردازد. در این مطالعه توصیفی - مقطعی، تعداد 138 شهروند اردبیلی مورد بررسی قرار گرفتند. در اختیار این افراد پرسش‌نامه‌ای حاوی چند سؤال دموگرافیک و همچنین یک سؤال به منظور بررسی میزان مصرف خودسرانه دارو قرار گرفت. داده‌ها بعد از جمع‌آوری و ثبت در نرم افزار SPSS نسخه 26، آنالیز شدند. 63.0 درصد از افراد شرکت کننده مرد و 37 درصد زن بودند. میانگین سنی افراد، 35.38 با انحراف معیار 11.96 بود. 74.6 درصد از افراد مطالعه اعلام کردند که به میزان کم یا کلا به هیچ وجه به صورت خودسرانه از داروها استفاده نمی‌کنند؛ همچنین 19.6 درصد اعلام کردند که به میزان متوسط و 5.8 درصد نیز به میزان خیلی زیاد به طور خودسرانه و بدون تجویز پزشک از دارو استفاده می‌کنند. بین میزان مصرف خودسرانه دارو و موارد ذکر شده رابطه معناداری وجود نداشت: جنسیت افراد، تحصیلات، وضعیت تأهل، سن افراد، شغل، آگاهی از عوارض دارو، اطمینان از بی خطر بودن داروهای مصرفی، مصرف خودسرانه دارو در خانواده، اطلاع از مقاومت میکروبی داروها، سابقه ابتلا به کرونا، اعتماد به فضای مجازی. با توجه به اینکه در مطالعه ما، تقریباً 25.4 درصد افراد به میزان متوسط و زیاد، به صورت خود سر از دارو استفاده می‌کنند و این مقدار هرچند زیاد نه ولی خیلی کم هم نیست، بنابراین این موضوع نیاز به بررسی‌ها و پیگیری‌های بیشتر دارد.

کلمات کلیدی: دارو، مصرف خودسرانه دارو، اردبیل، عوارض دارویی

مقدمه

در سراسر جهان، مصرف داروها به عنوان یکی از اصلی‌ترین روش‌های درمانی و پیشگیری از بیماری‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. اما، مصرف خودسرانه دارو به معنای استفاده از داروها بدون دستور پزشک یا تجویز کتبی، یکی از چالش‌های بزرگی است که جوامع در سراسر جهان با آن روبه‌رو هستند. آمارها نشان می‌دهند که میزان مصرف خودسرانه دارو در جوامع مختلف جهان، به صورت گسترده‌ای رو به افزایش است (پوررضا و همکاران، 1391).

دلایل مصرف خودسرانه دارو متنوع و گاهاً پیچیده هستند. عواملی مانند عدم آگاهی از خطرات دارو، تمایل به درمان خود بدون مشاوره پزشکی، نگرانی‌های مربوط به هزینه و دسترسی به خدمات درمانی، تأثیرات تبلیغات تجاری و همچنین فرهنگ مصرف خودسرانه در برخی جوامع، می‌توانند نقش مهمی در این رفتار ایفا کنند (پیکار و محمدی، 1398).

عوارض مصرف خودسرانه دارو در سطح جهانی نیز بسیار جدی و گاهاً غیرقابل بازگشت هستند. این عوارض شامل عوارض جانبی ناخواسته، تداخل دارویی، ایجاد مقاومت آنتی‌بیوتیکی، تأخیر در تشخیص و درمان بیماری‌ها، و حتی مرگ ناشی از مصرف نادرست داروها می‌شود. این مسائل علاوه بر هزینه‌های اقتصادی، بار سنگینی بر سلامت جامعه و سیستم بهداشتی عمومی تحمیل می‌کنند (Okumura et al., 2002). شیوع خوددرمانی در مناطق مختلف جهان بسته به عوامل مختلف فرهنگی، سیاسی و اقتصادی متفاوت است. به عنوان مثال، شیوع خوددرمانی در کشورهای اروپایی حدود 68 درصد است (Naik R et al., 2019).

طی دهه‌های گذشته، در کشور ما نیز مشاهده شده است که مصرف دارو به صورت بی‌رویه و بی‌توجه به الگوهای صحیح، افزایش یافته است. مطالعات انجام شده نشان می‌دهند که الگوی مصرف دارو در کشور، به نحوی مناسب و سازگار با استانداردهای صحیح نیست. تلاش‌هایی برای اصلاح این الگو صورت گرفته است، اما به نظر می‌رسد که این تلاش‌ها به اندازه کافی موفق نبوده‌اند و نظام دارویی کشور همچنان با مشکل مصرف بی‌رویه، نابجا و خودسرانه دارو روبرو است (توکلی رضا، 1380).

طی مطالعه‌ای که در سال 2016 تا 2017 بر روی 1000 فرد انجام شد، مشاهده گردید که حدود 67 درصد این افراد از داروهای OTC استفاده می‌کنند. در حالی که 95 درصد از این افراد، هیچ اطلاعی از عوارض مصرف خودسرانه این داروها نداشتند. این موضوع نشان دهنده بالا بودن میزان استفاده خودسر از داروها است (Yazdan nasab et al., 2019).

همچنین در یک مطالعه‌ای که بر روی 13005 شهروند ایرانی انجام شده بود، گزارش گردید که آمار استفاده خودسرانه از دارو، برابر 26.3٪ است و اعلام کردند که این میزان در بین زیرگروه‌های مختلف جمعیت متفاوت است (واحدی و همکاران، 2021).

در نهایت باید گفت مصرف خودسرانه مواد دارویی، تهدیدی جدی برای سلامت جامعه است و حل این معضل مستلزم آموزش صحیح و ارائه اطلاعات به عموم مردم است. بدیهی است مصرف غیرمنطقی و خودسرانه دارو در بین خانوارها رفتار نادرست است و نیاز به شناسایی و بررسی دارد (Jaberee S at al., 2018). با توجه به اینکه مطالعه جدید و مشابه برای بررسی میزان مصرف خودسرانه دارو در شهر اردبیل وجود ندارد، لذا این مطالعه طراحی گردید تا به بررسی و تعیین این امر در اردبیل بپردازد.

روش کار

در این مطالعه توصیفی - مقطعی، تعداد 138 شهروند اردبیلی مورد بررسی قرار گرفتند. در اختیار این افراد پرسش‌نامه‌ای حاوی چند سؤال دموگرافیک و همچنین یک سؤال به منظور بررسی میزان مصرف خودسرانه دارو قرار گرفت. افراد کاملاً به صورت داوطلبانه و با رضایت خویش وارد مطالعه شدند. متغیرهای مستقلی از جمله سن، جنس، وضعیت تأهل، شغل و... مورد بررسی قرار گرفتند.

داده‌ها بعد از جمع آوری و ثبت در نرم افزار SPSS نسخه 26، آنالیز شدند و برای این منظور از جداول فراوانی، آزمون کای دو و دیگر آزمون‌های مربوطه استفاده گردید. برای تعیین میزان مصرف خود سرانه دارو، از یک سؤال با سه گزینه استفاده شده بود که شخص باید یک گزینه را انتخاب می نمود (اصلاً - متوسط - زیاد).

یافته‌ها

در این مطالعه که 138 نفر از مردم اردبیل شرکت نمودند، 63.0 درصد مرد و 37.0 درصد زن بودند. میانگین سنی افراد شرکت کننده در مطالعه، 35.38 با انحراف معیار 11.96 بود. به این صورت که میانگین سنی مردان، 36.51 و میانگین سنی زنان، 33.45 بود. 40.0 درصد افراد مجرد بودند. 35 درصد افراد زیر دیپلم و مابقی بالای دیپلم بودند. 31.2 درصد افراد دارای شغل آزاد، 18.1 درصد خانه دار و 17.4 درصد کارمند بودند (جدول 1). 37.0 درصد بیماران اعلام کردند که تاکنون حداقل یکبار به کرونا مبتلا شده‌اند.

جدول 1. توزیع شغلی افراد مورد مطالعه

	شغل	
	تعداد	درصد
خانه دار	25	18.1
دانشجو	11	8.0
کارمند	24	17.4
دانش آموز	9	6.5
کادر درمان	5	3.6
آزاد	43	31.2
مهندسی	5	3.6
فرهنگی	5	3.6
سایر	11	8.0
جمع	138	100.0

74.6 درصد از افراد مطالعه اعلام کردند که به میزان کم یا کلاً به هیچ وجه به صورت خودسرانه از داروها استفاده نمی‌کنند؛ همچنین 19.6 درصد اعلام کردند که به میزان متوسط و 5.8 درصد نیز به میزان خیلی زیاد به طور خودسرانه و بدون تجویز پزشک از دارو استفاده می‌کنند (جدول 2).

جدول 2. جدول فراوانی استفاده خودسرانه از داروها

	میزان مصرف خودسرانه دارو	
	تعداد	درصد
کم یا هیچ	103	74.6
متوسط	27	19.6
زیاد	8	5.8
جمع	138	100.0

با توجه به بررسی‌های انجام شده، از بین تمام افراد شرکت کننده، فقط 31.2 درصد افراد اعلام کردند که از عوارض مصرف خودسرانه دارو اطلاع کافی دارند و همچنین فقط 24.6 درصد افراد به طور کامل از بی خطر بودن داروهای مصرفی خود اطمینان داشتند. 64.5 درصد اعلام کرده بودند که در بین اعضای خانواده‌شان، مصرف خودسرانه دارو وجود دارد.

50.5 درصد افراد اطلاعات کافی از مقاومت دارویی میکروب‌ها نداشتند. 19.6 درصد اعلام کردند که برای استفاده خودسر از داروها، به منابع موجود در فضای مجازی اعتماد کامل داشته و این اطلاعات را برای خود معیار اصل قرار می‌دهند. طی بررسی‌ها، تعدادی از افراد نظرشان این بود که فروش بدون نسخه دارو توسط داروخانه‌ها، بالا بودن هزینه‌های مربوط به ویزیت پزشکان، وضعیت مالی افراد، کمبود وقت، شلوغی درمانگاه‌ها و ... از علل تاثیرگذار در استفاده خودسر از دارو هستند.

بیشترین شکل دارویی مورد استفاده توسط افراد، قرص و سپس شربت است. کمتر از 1.0 درصد افراد به صورت هم‌زمان از قرص، آمپول و سرم استفاده می‌کنند.

بین میزان مصرف خودسرانه دارو و موارد زیر رابطه معناداری وجود نداشت:

1. جنسیت افراد ($P=0.692$)
2. تحصیلات ($P=0.488$)
3. وضعیت تأهل ($P=0.457$)
4. سن افراد ($P=0.60$)
5. شغل ($P=0.874$)
6. آگاهی از عوارض دارو ($P=0.403$)
7. اطمینان از بی خطر بودن داروهای مصرفی ($P=0.462$)
8. مصرف خودسرانه دارو در خانواده ($P=0.152$)
9. اطلاع از مقاومت میکروبی داروها ($P=0.336$)
10. سابقه ابتلا به کرونا ($P=0.661$)
11. اعتماد به فضای مجازی ($P=0.206$)

بین آگاهی افراد از عوارض مصرف خودسرانه دارو و میزان اعتماد آنان به فضای مجازی، ارتباط معناداری وجود نداشت ($P=0.579$). 44.2 درصد افراد نظرشان این بود که در دوران کرونا (Covid-19)، میزان مصرف خودسرانه دارو به شدت افزایش یافته است. بیشترین دارویی که توسط مردم در دوران کرونا مورد استفاده قرار گرفته است، قرص مکمل ویتامین د (دی هیدروکسی ویتامین د) بوده است.

بحث و نتیجه گیری

در مطالعه ما، تعداد 138 نفر از شهروندان اردبیلی شرکت نمودند که از این تعداد، تقریباً 75 درصد اعلام کردند که به صورت خودسرانه از داروهای درمانی استفاده نمی‌کنند. در مقابل، مابقی افراد چه به میزان متوسط و چه زیاد، به صورت خود سر از دارو استفاده می‌کنند که این آمار، هر چند کمتر از نصف افراد است ولی همچنان نگران کننده است. در یک مطالعه مشابه که در شهر تهران انجام شده است، گزارش گردیده که 67 درصد افراد به صورت خود تجویزی یا خودسرانه از داروها استفاده می‌کنند که این آمار بسیار بیشتر از آمار مطالعه ما در شهر اردبیل است (Yazdan nasab et al., 2019). علت آن احتمالاً به موقعیت این دو شهر برمی‌گردد. در تهران هر چند امکانات رفاهی و

درمانی بیشتر است ولی شهروندان تهرانی شاید فرصت کافی برای مراجعه به پزشک را ندارند و یا اینکه به دلیل ترافیک مسیرها ترجیح می دهند به پزشک مراجعه نکنند.

در همین مطالعه مذکور که در شهر تهران انجام شده است، 95 درصد افراد با مصرف خود سرانه دارو از عوارض جانبی آن خبر ندارند. 65.8 درصد از افراد مطالعه ما نیز اعلام کردند که از عوارض داروی مصرفی خود اطلاعات زیادی ندارند. این مقادیر نشان می دهند که میزان آگاهی از عوارض مصرف خودسر دارو در مردم اردبیل بیشتر است. شاید یکی از دلایل پایین بودن میزان مصرف خود سر دارو در شهر اردبیل نسبت به تهران همین باشد.

در یک مطالعه مشابه که در سال 1389 در بین دانشجویان شهر اردبیل انجام شده بود، میزان مصرف خود سرانه دارو 83.0 درصد بود که بیشتر از مقدار محاسبه شده در مطالعه ما است (امانی و همکاران، 1390). این تحقیق بر روی دانشجویان انجام شده بود ولی مطالعه ما تمام قشر جامعه را در بر می گیرد. بنابراین برای پیگیری بهتر دانشجویان اردبیل، بهتر است مطالعه با نمونه آماری مذکور در نظر گرفته شود.

در یک مطالعه ای که به منظور بررسی الگوی مصرف خودسرانه دارو در دوران بارداری در شهرهای تهران و سنندج انجام شده بود، نشان می داد که تحصیلات افراد تأثیر مناسبی در کاهش مصرف خودسرانه دارو داشته است (Shariat et al., 2020). اما در مطالعه ما، ارتباط معناداری بین تحصیلات و میزان مصرف خودسرانه دارو وجود نداشت ($P=0.488$).

در مطالعه ای که در شهرستان عباس آباد مازندران انجام شده بود، بر خلاف مطالعه ما، رابطه معناداری بین مصرف خودسرانه دارو و جنسیت، تحصیلات، وضعیت تأهل و شغل افراد مشاهده گردید (معیری و همکاران، 1393).

در یک مطالعه که توسط آقای دواتی و همکاران (1386) صورت گرفته بود، نشان می داد که افراد کهن سال نسبت به عموم جامعه، بیشتر به صورت خود سرانه دارو مصرف می کنند که این نتیجه با مطالعه ما همخوانی نداشت. زیرا در مطالعه ما بین سن افراد و میزان مصرف خودسرانه دارو، ارتباط معناداری وجود نداشت.

در مطالعه ای که توسط پورتوس (2005) بر روی 2708 شخص 18 سال به بالای اسکاتلندی انجام شده بود، بر خلاف مطالعه ما، رابطه معنی داری بین مصرف خودسرانه دارو و تحصیلات وجود داشت.

در نهایت، با توجه به اینکه در مطالعه ما، 25.4 درصد افراد به میزان متوسط و زیاد، به صورت خود سر از دارو استفاده می کنند و این مقدار هرچند زیاد نه ولی خیلی کم هم نیست، بنابراین این موضوع نیاز به بررسی ها و پیگیری های بیشتر دارد. با توجه به اینکه افراد زیادی هم اعلام کرده بودند که برای مصرف خود سر دارو به فضای مجازی و اطلاعات آن اطمینان و اعتماد می کنند، پس لازم است، منابع و مجموعه های ویژه ای در فضای مجازی گسترش یابند تا کاربران اینترنتی، به اطلاعات درست و مورد تأیید سیستم بهداشت کشور دست یابند. البته ترویج آگاهی برای این افراد مبنی بر معتبر نبودن برخی از اطلاعات فضای مجازی، می تواند بسیار کمک کننده باشد.

تشکر و قدردانی

از تمامی مجموعه ها و افرادی که ما را در انجام این مطالعه یاری و رهنمون نمودند، نهایت سپاس را داریم. /
گروه پژوهشی

منابع

- پیکار، زینب، و محمدی، اصغر. (1398). بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر خوددرمانی و مصرف خودسرانه دارو در شهرکرد. جامعه شناسی مسائل اجتماعی ایران، 8(1)، 0-0. SID. <https://sid.ir/paper/516057/fa>
- دواتی، علی، جعفری، فرهاد، صمدپور، محمود، و تبار، کامبیز. (1386). بررسی مصرف دارو در سالمندان شهر تهران. مجله علمی سازمان نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران، 25(4)، 450-456. SID. <https://sid.ir/paper/41022/fa>
- معیری، آتوسا، و معیری، اردشیر. (1393). بررسی عوامل مرتبط با مصرف بی رویه دارو در مراجعین به درمانگاه شبانه روزی شهرستان عباس آباد (استان مازندران). مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی ایلام، 22(5)، 11-19. SID. <https://sid.ir/paper/90103/fa>
- Amani F, Mohammadi S, Shaker A, Shahbazzadegan S. Study of Arbitrary Drug Use among Students in Universities of Ardabil City in 2010. J Ardabil Univ Med Sci 2011; 11 (3):201-207 URL: <http://jarums.arums.ac.ir/article-1-169-fa.html>
- Behroozpour A, Shams M, Mousavi M, Ostovar R, Maleki M. Self-Medication Among Women in Yasouj City and Factors Associated with it: A Preliminary Study for Designing an Intervention Based on Health Belief Model. sjsph 2016; 14 (3):97-108 URL: <http://sjsph.tums.ac.ir/article-1-5413-fa.html>
- Naik R, Naik GS, Jharapala P. Prevalence, behavior, awareness and attitude regarding self medication: A comparative study between medical and dental students in South India. Glob. J. Res. Anal. . 2019;8
- Okumura, J., Wakai, S. and Umenai, T., 2002. Drug utilization and selfmedication in rural communities in Vietnam. Soc Sci Med, 54(12), pp. 1875-1886
- Rezaei Jabere S, Hassani L, Aghamolaei T, Mohseni S, Islamic H. Study on the effect of educational intervention based on health belief model to prevent the arbitrary use of drugs in women referring to health centers of Bandar Abbas. Iran. J. Health Educ. Health Promot. . 2018;6:1-11.
- Shariat M, Zarei M, Soufizadeh N, Hantoushzadeh S, Moradi R. Assessment of Pattern of Self-administration During Pregnancy in Tehran and Sanandaj. SJKU 2020; 25 (1) :54-61 URL: <http://sjku.muk.ac.ir/article-1-5047-fa.html>
- Vahedi S, Jalali FS, Bayati M, Delavari S. Predictors of Self-medication in Iran: A Notional Survey Study. Iran J Pharm Res. 2021 Winter;20(1):348-358. doi: 10.22037/ijpr.2020.113601.14394. PMID: 34400964; PMCID: PMC8170743.
- Yazdan Nasab M, Babahoseinpour E, Kheirvari Khezerlo J, Tabasi M, Mavalizadeh F, Barzegar A, et al. Prevalence of Self-Administered Drug Use among Population of Tehran, Iran. Asia Pacific Journal of Medical Toxicology. 2019;8(1):14-8.